

Tomislav Premerl

NA TRAGU PROTOMODERNE

Arhitekti Freudenreich i Deutsch - graditelji i stanari Bosanske ulice u Zagrebu

Galerija Milan i Ivo Steiner, Židovska općina
Zagreb

29.5.-29.6.2005.

Autorice izložbe i postava: Silvija Limani i Vanja Žanko

Autorice izložbe postavile su si nadasve vrijedan, ali i vrlo opsežan zadatak - istraživanje zagrebačke moderne arhitekture, vrlo složenog i još nedovoljno istraženog područja naše novije kulture. Nakon analitičke i kritičke obrade zagrebačkih vila, rad koji su već izložile na nekoliko mjesta, prihvatile su se zanimljive teme Bosanske ulice i vila, koje su ostvarili arhitekti Aleksandar Freudenreich i Pavao Deutsch. Takav način istraživanja i prezentacije zanimljiv je i vrijedan iz dva razloga. Prvo, spomenuti je tandem arhitekata u ovoj ulici ostvario desetak kuća, pa je dvadesetih i tridesetih godina dao osobeni pečat tada novoj ulici predviđenoj za elitnu izgradnju. Drugo, ovo istraživanje umnogome otkriva društvenu i kulturnu klimu Zagreba dvadesetih godina prošloga stoljeća, ukazujući i na sociološku strukturu investitora, te, što danas treba posebno naglasiti, na red u urbanistički sredeanim i planiranim uvjetima u kojima se ova izgradnja ostvarivala.

Arhitekti Freudenreich i Deutsch udružili su se kao već poznati autori godine 1923. i zajedno

radili do 1940. godine. Zajedno su ostvarili mnoštvo važnih i velikih gradnji značajnih u korpusu hrvatske moderne arhitekture između dva svjetska rata, a na arhitektonskim natjecajima postigli su znatne uspjehe. Privatne vile u Bosanskoj ulici velikim su dijelom njihovo djelo. Bogate njihove biografije i vrijedna arhitektonska ostvarenja autorice su zabilježile u katalogu izložbe, no mi ćemo se ovdje usredotočiti na njihova djela u Bosanskoj ulici. Zanimljivo je da oni u ovoj ulici tijekom nekoliko godina ostvaruju desetak objekata, što umnogome rasvjetljava i društvenu i urbanističku klimu dvadesetih godina. Nova ulica i novi ljudi, bogatiji investitori koji rado uzimaju dobre arhitekate i kao da se u tome natječu. Tipičan je to izraz, danas već možemo reći, kulture vremena kakva se do danas nije pojavila.

Bosanska je ulica, kao dio predjela Pantovčaka, početkom dvadesetog stoljeća od početka zamišljena izgradnjom obiteljskih i manjih stambenih objekata s vrtovima, dakle, kao predio mirnijeg elitnijeg stanovanja, koje kao investitori

grade industrijalci, poduzetnici, bankari, trgovci. Već početkom dvadesetih godina ova je izgradnja uvjetovala i konačnu regulaciju ulice. Izgradnja ulice diktirala je tako visoku arhitektonsku razinu stanovanja u prirodnom okružju, a u blizini središta grada. Arhitekti Freudenreich i Deutsch osim desetak izgrađenih objekata u ovoj ulici načinili su i nekoliko projekata koji nisu izvedeni te više interijera u susjednim kućama i nekoliko vrtnih, posebno oblikovanih ograda za kuće koje nisu bile njihovo djelo. Stoga Freudenreicha i Deutscha možemo nazvati graditeljima Bosanske ulice. Naravno da su njihove arhitektonski visokovrijedne realizacije uvjetovala i ostala izgradnju Bosanske kakvu danas još uvijek, barem u osnovi, možemo doživjeti. Koliko su svojim radom Freudenreich i Deutsch bili vezani uz Bosansku ulicu govori i to, da su obojica i svoje vlastite kuće izgradili u njoj, Freudenreich na broju 30, 1928. i Deutsch na broju 24, 1931. godine. Tako su graditelji ove ulice postali i njeni stanari.

Zagreb, Bosanska 24, obiteljska kuća Deutsch, 1931.

Autorice su istraživanjem i znanstvenom analizom pokazale čak tri stvaralačke faze u izgradnji dese-

tak izvedenih i nekoliko neizvedenih objekata, a upravo su one ključne u razlaganju arhitekture vremena dvadesetih i tridesetih godina jer će ukazati na razvoj moderne hrvatske arhitekture i na, do danas još nedovoljno objašnjeni lom stvaralačkih nazora i pristupa modernoj arhitekturi na prijelazu trećeg u četvrto desetljeće dvadesetog stoljeća.

Od svoje prve gradnje 1924. i 1925., Freudenreich i Deutsch su još u potpunosti priklonjeni klasicima (ne i historizmu), ali ne u formalnom smislu: oni još ne pokazuju modernističkih ekscesa, iako im je moderna funkcija već znatno naglašena. Volumen zgrade u osnovi slijedi novu funkciju, ali je u konačnom izrazu još uvijek na neki način monumentaln, suzdržanih i čistih klasičnih oblika, vrlo solidan u detalju. Sve do godine 1930. njihov bi arhitektonski iskaz mogli nazvati protomodernom, na što autorice u katalogu posebno upućuju. Upravo to vrijeme ostalo je još uvijek na margini istraživanja, a vapi za složenim objašnjenjem. Već prihvaćeni principi funkcionalizma još uvijek su pod plaštom suzdržanog građanskog "monumentalizma" navješćujući pravu modernu, pa bismo ih mogli označiti kao prijelaznu fazu, kreativnu protomodernu. U pojedinim kasnijim zgradama iz tridesetih godina njihova je arhitektura u pravom smislu već moderna. Upravo je Bosanska ulica u stvaralaštvu Freudenreicha i Deutscha vrlo zanimljiva, što nam autorice pokazuju izložbom, a takva će analiza arhitekture otvoriti i više novih pitanja ključnih za povijest i razvoj hrvatske moderne. Autorice su izložbom dotaknule manje poznato i stručno slabo obrađeno razdoblje naše arhitekture dvadesetih godina, razdoblje između historizma, secesije i art decoa te klasične moderne i avangarde tridesetih godina, ili, mogli bismo reći, između građanskog monumentalizma, koji se pokazuje u rasponu od palače banke do obiteljske kuće, te klasičnog modernizma. Izložba je na tragu da barem u jednom segmentu ukaže na potrebu svestranijeg istraživanja upravo tog razdoblja i njegovih stva-

ralaca te njihovog prinosa novoj modernoj arhitekturi.

Izložba je popraćena nevelikim, ali sjajnim, visokostručnim i iscrpnim katalogom s tekstovima o Zagrebu dvadesetih godina, Freudenreichu i Deutschu u Bosanskoj, te iscrpnim katalogom obrađenih objekata, s osnovnim podacima o arhitektima, urbanističkim planom Bosanske ulice

i zaključnim objašnjenjem autorica o načinu njihova istraživanja, izvorima te porivom za daljnja istraživanja arhitekture protomoderne u Zagrebu. Autorice su Bosansku ulicu pokazale kao cjelovito zaokruženi opus u bogatom stvaralaštvu arhitekta Freudenreicha i Deutscha, koji je značajan za njihovo stvaralaštvo, dajući važan doprinos historiografiji naše moderne arhitekture.